فصلنامه اعتیاد پژوهی سوءمصرف مواد، سال دهم، شماره سی و نهم، پاییز ۱۳۹۵
Quarterly Journal of Research on Addiction, Vol. 10, No. 39, Autumn 2016

مقاله پژوهشی
Research Article

تحلیل برنامه درسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم متوسطه اول بر اساس رویکرد پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر

صغری ابراهیمی قوام[1]، یحیی محمدی[2]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۴/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۷/۱۰

چکیده

هدف: از وظایف اصلی تعلیم و تربیت افزایش معلومات دانش‌آموزان از مضرات اعتیاد به مواد مخدر است. پژوهش حاضر به بررسی محتوای اعتیاد به مواد مخدر در کتاب مطالعات اجتماعی می‌پردازد. **روش:** این پژوهش از نوع ترکیبی است جهت مشخص نمودن مؤلفه‌های اعتیاد به مواد مخدر از روش توصیفی و سپس از روش تحلیل محتوا به منظور بررسی و تحلیل برنامه درسی مطالعات اجتماعی استفاده شده است. جامعه آماری محتوای برنامه درسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم متوسطه چاپ سال ۱۳۹۳بود و نمونه‌گیری به صورت هدفمند انجام گرفت. ابزار جمع‌آوری اطلاعات، سیاهه تحلیل محتوای کتب درسی، سیاهه تحلیل فعالیت‌ها، کاربرگه‌ها و سیاهه تحلیل تصاویر بود که پس از مطالعه مبانی نظری و بسترهای قانونی، طرح پیشنهادی تهیه و تدوین شد و روایی آن توسط متخصصان علوم تربیتی و کارشناسان مربوطه تعیین گردید. این کتاب شامل ۱۲ فصل و ۱۹۰ صفحه و بر اساس واحد تحلیل جمله مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. واحد تحلیل جملات مندرج در متن کتب درسی، متن فعالیت‌ها و به کار ببندید و نیز تصاویر مندرج در کتب درسی بوده است. **یافته‌ها:** در مجموع در برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم ۱۸٪ به مفاهیم مربوط به مواد مخدر، ۲۸٪ به انواع آسیب‌ها، ۱۷٪ به علل گرایش به مواد مخدر و ۳۶٪ به راه‌های پیشگیری از مواد مخدر پرداخته شده است. **نتیجه‌گیری:** با توجه به نتایج، توجه به علل گرایش به سمت مواد مخدر و همچنین انواع مواد مخدر در این کتاب درسی کمتر به آن پرداخته شده که نیاز به توجه بیشتر دارد.

کلید واژه‌ها: برنامه درسی، اعتیاد به مواد مخدر، تحلیل محتوا

۱. دانشیار گروه روانشناسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
۲. نویسنده مسئول: کارشناس مرکز مطالعات و توسعه آموزش دانشگاه علوم پزشکی بیرجند و دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، پست الکترونیک: Y_mohammady_29@yahoo.com

مقدمه

اعتیاد یکی از مهمترین مشـکلات اجتماعی در جامعه اسـت که با مسـائل زیادی در حوزه‌های پزشـکی، روان‌پزشـکی، خانوادگی، شـغلی، قانونی، مالی و معنوی همراه است. اعتیاد نه تنها زندگی فرد را تحت الشعاع قرار می‌دهد، بلکه نواقص و ناراحتی‌های زیادی را برای خانواده و جامعه ایجاد کرده و بار زیادی را به آن‌ها تحمیل می‌کند. اعتیاد مانند هر اختلال دیگری نیـاز بـه مدیریت درمان در طی زمان دارد (صـفری حاجت آقایی، کمالی، دهقانی‌فیروزآبادی، و اصـفهانی، ۱۳۹۳). مسـأله اعتیاد و مواد مخدر به عنوان یک آسـیب اجتماعی در جهان امروز از جمله مسـائل مهمی اسـت که در اغلب کشـورها به صـورت مشـکل پیچیده و مهم نمود پیدا کرده اسـت (برفی، ۱۳۸۴). روند رو به گسـترش اعتیاد و سـوءمصـرف مواد مخدر به صـورت یک معضـل اجتماعی-روانی، اقتصـادی و بهداشـتی، کشـورهای مختلف وجوامع را به شـدت تحت تأثیر قرار می‌دهد (اسلام‌دوست، ۱۳۹۲).

باوجود تلاش‌هایی که در سـطح جهانی برای حل مشـکل اعتیاد و مصـرف مواد مخدر صـورت گرفته، باز هم همچنان شـیوع و مصـرف مواد مخدر در گروه‌های سـنی مختلف بخصـوص در بین نوجوانان در حال افزایش اسـت (زینالی، وحدت و حامدنیا، ۱۳۸۶). این امر باعث از بین رفتن نیروی انسـانی جامعه و درنتیجه افزایش هزینه می‌شـود. سـازمان ملل متحـد، موادمخـدر و داروهـای روان‌گردان شـیمیـایی را در کنـار سـه بحران دیگر دنیـا (سـلاح‌هـای هسـته‌ای، رشـد جمعیـت، آلودگی محیط زیسـت) قرار داده اسـت (احمدوند،۱۳۹۰). در طول چندین سـال عمده تلاش‌ها پیرامون مقابله با عرضـه مواد اعتیادآور انجام شـده که در نهایت توفیق عمده‌ای نصـیب کشـورمان نگردیده اسـت. در سال‌های اخیر فعالیت در زمینه کاهش تقاضا به عنوان یک راهکار جدید مورد توجه قرار گرفته که یکی از اهداف عمده و اسـاسـی آن توجه به آگاه‌سازی اقشار مختلف جامعه به خصـوص افراد کلیدی نسـبت به شـناخت مواد اعتیادآور، عوارض و علائم آن و نیز آگاهی از شـیوه‌های مؤثر در کاهش تقاضـا می‌باشد (کوفی، ۱۳۸۲). در جهت نیل به این هدف نیاز به تلاشی همگانی در جهت پیشبرد و گسترش سیاست‌های روشن و دراز مدتی

است که در عین حال از مشارکت فعال جامعه و هماهنگی نزدیک با تمام بخش‌های ذی‌نفع اجتماع برخوردار باشد (عسگری، ۱۳۸۰؛ و کرمی، ۱۳۸۱). یکی از دوران اصلی رشد انسان دوره‌ی نوجوانی و جوانی است که پرتلاطم و پرفشار است و عدم اطمینان نسبت به هویت و نقش خود در این دوران، موجب بروز مشکلات زیاد برای نوجوان می‌شود و او را حساس و بی‌ثبات می‌نماید و می‌تواند گرایش به مواد مخدر را ایجاد نماید (موسوی، میرزا محمدی، و مساح، ۱۳۹۲). مصرف موادمخدر در بسیاری از افراد از سن دبیرستان آغاز می‌شود، بنابراین یکی از راهکارهای کاهش مصرف موادمخدر در بزرگسالی، کنترل آن در نوجوانی و از وظایف آموزش و پرورش می‌باشد. برای جلوگیری از گرایش به مواد مخدر آگاه‌سازی دانش‌آموزان از مفاهیم، انواع مواد مخدر، آسیب‌ها، علل و راه‌های پیشگیرانه ضروری است (اسفندیاری، ۱۳۸۹). دانش‌آموزانی که به این مفاهیم آشنایی دارند در ایجاد رابطه صحیح با سایر دانش‌آموزان موفق‌ترند (رشیدی، ۱۳۸۷). بررسی‌ها نشان می‌دهد که در برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد، آموزش و پرورش یکی از مؤثرترین، ارزان‌ترین و رایج‌ترین روش‌هایی است که در شرایط مختلف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی از آن بهره گرفته می‌شود. اما آن‌چه باید دقیقاً مورد توجه قرار گیرد، تناسب برنامه‌های آموزشی پیشگیری از مصرف مواد با زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی واقتصادی هر جامعه است و مهم‌تر آن‌که در طرح جامع آموزش پیشگیری از مصرف مواد، همواره مدارس از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند (مهریار، ۱۳۷۶). بنابراین آموزش و پرورش نقش کلیدی و غیرقابل انکاری در برنامه‌های کاهش تقاضا و پیشگیری اولیه از گرایش دانش‌آموزان به سمت اعتیاد دارد. با توجه به اینکه مصرف مواد اعتیادآور از مهمترین مشکلات عصر امروز به شمار می‌آید، تعلیم و تربیت در عصر حاضر کاری بسیار دشوار و پیچیده است. تعلیم و تربیت امروزی تنها وظیفه انتقال میراث فرهنگی گذشته را بر عهده ندارد، بلکه تعلیم و تربیت آگاهانه مجموعه‌ای از تدابیر است که از طریق برنامه‌های آموزشی، فرصت‌هایی را فراهم می‌آورد تا کودکان و نوجوانان بتوانند استعدادهای ذاتی خود را از قوه به فعل در بیاورند (قاسمی، ۱۳۹۳).

مدارس دوره متوسطه مکان خوبی برای اجرای برنامه پیشگیری از اعتیاد هستند، زیرا نوجوانان بخشی از اوقات خود را در مدارس می‌گذرانند. سطح معلومات دانش‌آموزان درباره مضرات مواد و عواقب بهداشتی، فردی و اجتماعی آن را می‌توان در دوره تحصیل افزایش داد. به این منظور باید اطلاعات مورد نظر را در کتب درسی مختلف از قبیل ادبیات فارسی، زبان‌خارجی، زیست‌شناسی، علوم، تاریخ، جغرافیا، دانش‌اجتماعی، تعلیمات دینی، اخلاق و معارف‌اسلامی گنجاند. برای این‌که دانش‌آموزان با جنبه‌های مختلف‌مواد و نتیجه سوءمصرف آشنایی حاصل نماید و مطالب یاد گرفته به سرعت دچار فراموشی نشوند، لازم است مطالب به صورتی ساده ولی جالب در دروس مختلف و سال‌های متوالی تکرار شوند (موسوی و همکاران، ۱۳۹۲). بنابراین کتاب درسی باید بر اساس اهداف آموزش و پرورش و متناسب با شیوه‌های نوین، به منظور ارتقای کیفیت ابعاد رشد دانش‌آموزان در تمام ابعاد و زمینه‌ها تدوین و تالیف گردد (نیک‌بخش، ۱۳۸۷). در تهیه و تنظیم محتوای کتاب‌های درسی توجه به اصول و معیار انتخاب محتوا متناسب با هدف‌ها، نیازها و علایق یادگیرنده افزایش مهارت‌های اجتماعی و قدرت نه گفتن، توجه به انواع آسیب‌های مواد مخدر و علل و راهکارهای پیشگیری آن و کاربرد آن در زندگی واقعی ضروری است.

نتایج تحقیقات انجام شده در اکثر کشورهای پیشرفته نشان می‌دهدکه بیش از سه دهه است، پیشگیری اولیه که همان آموزش در مورد مواد مخدر می‌باشد، به عنوان مهمترین هدف قرار گرفته و توانسته پیشرفت‌هایی در جهت کاهش تقاضا و شمار معتادان آن‌ها داشته باشد (کرمی، ۱۳۸۱). در تحقیق محمدی و اسدزاده (۱۳۹۳) نشان داده شد که بین میزان آگاهی در مورد مواد مخدر و نگرش منفی دانش‌آموزان ابتدایی در مورد مواد مخدر رابطه مثبت وجود دارد. نتایج رحمتی (۱۳۹۴) نشان داد که آموزش در تغییر نگرش و ایجاد نگرش منفی نسبت به سوءمصرف مواد در سه حیطه‌ی شناختی، نگرشی و رفتاری مؤثر است. میرجانی‌اقدم، فرهادی، افتخاری، و فدایی (۱۳۹۰) نشان دادند که میانگین نمره آگاهی قبل و بعد از مداخله آموزشی در خصوص عوارض مواد مخدر در هر سه مقطع ابتدایی، راهنمایی و متوسطه معنادار بوده است. ایزن، زلمن، ماست، و مورای[1] (۲۰۰۲ و

1. Eisen, Zellman, Masset, & Murray

۲۰۰۳) و بوتوین، بکر، داسنبری، تورتو، و بوتوین[1] (۱۹۹۰) در پژوهش‌های خود نشان دادند که آموزش‌های مقابله‌ای و برنامه شناختی-رفتاری می‌تواند در پیشگیری از مواد مخدر تأثیر داشته باشد. با توجه به نتایج می‌توان چنین عنوان کرد که آموزش، بر افزایش سطح آگاهی دانش‌آموزان مقاطع تحصیلی در زمینه اعتیاد و عوارض آن مؤثر بوده است. امروزه در مدارس، مدیریت از چرخه‌ی زندگی دانش‌آموز بی‌خبر است و هیچ تسلطی بر آن ندارد. به همین دلیل مسمومیت‌های اجتماعی به سرعت در میان دانش‌آموزان نفوذ می‌کند و از آنجا که دانش‌آموزان هیچ الگوی مناسبی در اختیار ندارند، به سرعت تحت تاثیر آن‌ها قرار می‌گیرند و هرگونه هنجارشکنی، بی‌انضباطی و افراط و تفریط را به راحتی پذیرا می‌شوند. از همین رو طبق نظر متخصصان باید نقش تربیتی مدارس از دوران کودکی، از سطح کودکستان و دبستان شروع و تا دبیرستان و دانشگاه پیگیری گردد. هدف از این برنامه متقاعدکردن نوجوانان و جوانان به عدم مصرف مواد اعتیادآور و مطلع کردن آن‌ها از خطرات این گونه مواد، تقویت روحیه افراد در مدارس و دانشگاه‌ها، هدایت جوانان به سمت اتخاذ یک شیوه‌ی زندگی سالم و حمایت ویژه از گروه‌هایی است که در معرض ابتلا به اعتیاد قرار دارند (اجتهادی، ۱۳۷۹). در این راستا نقش محتوا در کتاب‌های درسی، یکی از مهمترین عناصر برنامه درسی است که به شاگردان ارائه می‌شود تا ورود آنان را به فعالیت‌های آموزشی میسر و رسیدن آنان را به هدف‌های اجرایی امکان‌پذیر سازد (حاجی‌زاده، آتشک، ۱۳۹۴). محتوا برای معلمین به عنوان آموزش‌دهنده بسیار مهم می‌باشد که می‌توان با ارتقاء آگاهی آن‌ها این آموزش‌ها به دانش‌آموزان منتقل شده و در امر پیشگیری از اعتیاد مؤثر باشد. برای انتخاب و به کارگیری استراتژی مناسب جهت آموزش معلمین، دانستن نیازها و سطح آگاهی آن‌ها ضروری است.

تمام پژوهش‌های انجام‌شده به اهمیت آموزش‌های مدرسه‌ای برای کاهش اعتیاد و نگرش به اعتیاد تأکید دارند، اما آموزش‌هایی که معرفی می‌شوند، آموزش‌های عملی و دوره‌ای است و به اهمیت تهیه محتوای منسجم برای برنامه درسی پیشگیری از اعتیاد در کتب دوره

1. Botvin, Baker, Dusenbury, Tortu, & Botvin

متوسطه در کاهش اعتیاد اصلاً پرداخته نشده است. حال با توجه به بیان جایگاه آگاهی و دانش نسبت به مواد مخدر در زندگی آتی از سوی دانش‌آموزان و چگونگی تدوین محتوا و ارائه آن از سوی کتاب‌های درسی به دانش‌آموزان، به تحلیل محتوای میزان پرداختن به اعتیاد به مواد مخدر مطرح شده در کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم پرداخته شده است.

روش

جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری

این پژوهش از نوع ترکیبی است. یعنی در مرحله نخست، ویژگی‌ها و مؤلفه‌های پرداختن به اعتیاد به موادمخدر مورد شناسایی قرار گرفت که روش انجام پژوهش در این مرحله در گروه پژوهش‌های توصیفی (اکتشافی) است. مرحله دوم انجام پژوهش تحلیل‌محتوای برنامه‌ی درسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم دوره متوسطه‌ی اول بود. در این مرحله، روش تحقیق از نوع تحلیل محتوای‌اسنادی بوده است. جامعه‌آماری این پژوهش عبارت است از: برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی پایه‌هشتم متوسطه اول، که دارای ۱۲ فصل و ۱۹۰ صفحه. شیوه نمونه‌گیری به صورت هدفمند انجام گرفت. ابزار جمع‌آوری اطلاعات، سیاهه تحلیل محتوای کتب‌درسی، سیاهه تحلیل فعالیت‌ها، کاربرگه‌ها و سیاهه تحلیل تصاویر بود که پس از مطالعه مبانی نظری و بسترهای قانونی، طرح‌پیشنهادی تهیه و تدوین شد. چک لیست آماده‌شده در اختیار استادان و متخصصان این موضوع که در رشته‌های علوم‌تربیتی و آسیب‌شناسی اعتیاد مشغول تدریس‌بودند قرارگرفت. این اساتید پس از بررسی نکات ارشادی و اصلاحی خویش را ارائه‌نمودند. پس از جمع‌بندی نظرات، مؤلفه‌ها و فهرست نهایی در قالب چک لیست نهایی تدوین‌شد. در جهت اطمینان از اعتبار تحلیل محتوا چک لیست آماده‌شده در اختیار دانشجوی‌دکتری برنامه‌ریزی درسی قرار گرفت تا به صورت موازی و همزمان با پژوهشگر، برنامه‌درسی مذکور را مورد بررسی قرار دهند و به تحلیل محتوا بپردازند. مقدار اعتبار بازآزمایی بین اندازه‌گیری‌های مستقل دو محقق ۷۹٪ به‌دست‌آمد که نشان از اعتبار بالایی است. واحد تحلیل جملات مندرج در متن‌کتب‌درسی، متن فعالیت‌ها و به کاربندید و نیز تصاویر مندرج در کتب‌درسی بوده است.

یافته‌ها

با بررسی انجام شده در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم در میزان پرداختن به شناسایی اعتیاد به مواد مخدر در ۱۲ فصل این کتاب که دارای ۱۹۰ صفحه است که فقط در فصل سوم تحت عنوان نوجوانان و قانون در این‌باره اشاره شده است. جدول ۱، تعداد فصل‌های کتاب به میزان درصدی که در کل کتاب دارا هستند را ارائه نموده است.

جدول۱: تعداد صفحات فصول موجود در کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم

فصول	عنوان	فروانی	درصد
اول	تعاون	۱۲	۶/۳
دوم	نقش دولت در اداره کشور	۱۰	۵/۲
سوم	نوجوانان و قانون	۱۱	۵/۷
چهارم	عصر ارتباطات	۱۲	۶/۳
پنجم	از حرا تا نینوا	۱۵	۷/۸
ششم	عصری تازه در تاریخ ایران	۱۳	۶/۹
هفتم	از غزنویان تا هجوم چنگیزخان	۱۳	۶/۹
هشتم	عصر مغول و تیموری	۱۴	۷/۳
نهم	آسیا، پهناورترین قارّه	۱۶	۸/۴
دهم	منطقهٔ جنوب غربی آسیا و جایگاه ایران در آن	۱۶	۸/۴
یازدهم	اروپا و افریقا، دو چهرهٔ متفاوت	۱۵	۷/۸
دوازدهم	برّ جدید	۲۲	۱۱/۵
کاربرگه		۲۰	۱۰/۵
جمع کل		۱۹۰	

همانگونه که در جدول ۱ مشاهده می‌شود تنها فصل ۳ با ۵/۷ ٪مربوط به موضوع مورد نظر است.

آماره‌های توصیفی میزان توجه به مفاهیم اصلی مواد مخدر در جدول ۲ ارائه شده است. همانگونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود از مجموع ۱۶ جمله مرتبط با مفاهیم مواد مخدر، بیشترین شاخص استفاده‌شده توجه به تعریف مواد مخدر با ۶ جمله و کمترین شاخص شناخت داروهای‌اعتیادآور با ۱ جمله می‌باشد. بیشترین تصاویر و فعالیت‌های خواسته‌شده از دانش‌آموزان مربوط به شاخص توجه به جرم و قوانین استفاده از مواد مخدر بود.

جدول۲: آماره‌های توصیفی میزان توجه به مفاهیم اصلی مواد مخدر در کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم متوسطه اول

مفهوم	مؤلفه	شاخص ها	محتوا		تصاویر		فعالیت‌ها		به کار ببندید	
			تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
آموزش پرداختن به پیشگیری مواد مخدر	بهجه ادوم متوسطه	توجه به تعریف مواد مخدر	۶	۳۷/۵	–	–	–	–	–	–
		توجه به انواع مواد مخدر	۲	۱۲/۵	۱	۲۵	–	–	۱	۱۰۰
		توجه به جرم و قوانین استفاده از مواد مخدر	۴	۲۵	۳	۷۵	۲	۶۶/۷	–	–
		شناخت داروهای اعتیادآور	۱	۶/۲	–	–	–	–	–	–
		شناخت اهمیت فعالیت‌های بدنی	۳	۱۸/۸	–	–	۱	۳۳/۳	–	–
مجموع موارد مرتبط با مؤلفه			۱۶	۱۰۰	۴	۱۰۰	۳	۱۰۰	۱	۱۰۰

آماره‌های توصیفی میزان توجه به انواع آسیب‌های مصرف مواد مخدر در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول۳: آماره‌های توصیفی میزان توجه به انواع آسیب‌های مصرف مواد مخدر در کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم متوسطه اول

مفهوم	مؤلفه	شاخص‌ها	محتوا		تصاویر		فعالیت‌ها		به کار ببندید	
			تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
آموزش پرداختن به پیشگیری مواد مخدر	انواع آسیب‌های مصرف مواد مخدر	توجه به آسیب‌های اجتماعی	۳	۱۲	۲	۱۰۰	۳	۳۰	۱	–
		توجه به اثرات منفی مصرف مواد بر سلامت اعضای بدن	۷	۲۸	–	–	۱	۱۰	–	–
		توجه به آسیب‌های خانوادگی	۴	۱۶	–	–	۳	۳۰	–	–
		توجه به آسیب‌های اقتصادی	۱	۰/۰۴	–	–	۱	۱۰	–	–
		توجه به آسیب‌های اجتماعی	۲	۰/۰۸	–	–	۱	۱۰	–	–
		توجه به آسیب‌های روانی	۳	۱۲	–	–	۱	۱۰	–	–
		تأثیر اعتیاد بر افت تحصیلی	۱	۰/۰۴	–	–	–	–	–	–
		چگونگی ارتباط اعتیاد با بیماری-های ایدز و هپاتیت و ...	۴	۱۶	–	–	–	–	–	–
مجموع موارد مرتبط با مؤلفه			۲۵	۱۰۰	۲	۱۰۰	۱۰	۱۰۰	۱	۱۰۰

سال دهم، شماره ۳۹، پاییز ۱۳۹۵
Vol. 10, No. 39, Autumn 2016

همانگونه که در جدول ۳ مشاهده می‌شود از مجموع ۲۵ جمله مرتبط با انواع آسیب‌های مصرف مواد مخدر، بیشترین شاخص استفاده شده توجه به اثرات منفی مواد مخدر بر سلامت اعضای بدن با ۷ جمله و کمترین شاخص شناخت آسیب‌های اقتصادی و تأثیر اعتیاد بر افت تحصیلی با ۱ جمله می‌باشد. بیشترین تصاویر و فعالیت‌های خواسته شده از دانش‌آموزان مربوط به شاخص آسیب‌های اجتماعی خانوادگی بود.

آماره‌های توصیفی میزان توجه به علل گرایش مصرف مواد مخدر در جدول ۴ ارائه شده‌است.

جدول۴: آماره‌های توصیفی میزان توجه به علل گرایش مصرف مواد مخدر در کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم متوسطه اول

مفهوم	مؤلفه	شاخص‌ها	اجزاء درس: محتوا		تصاویر		فعالیت‌ها		به کار ببندید	
			تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
آموزش پرداختن به پیشگیری مواد مخدر	علل گرایش به اعتیاد	توجه به ضعف اعتقادات مذهبی	۱	۶/۶	–	–	۲	۱۴/۲	–	–
		چگونگی تأثیر زندگی در خانواده نامناسب	۲	۱۳/۳	–	–	۲	۱۴/۲	–	–
		چگونگی تأثیر دوستان	۲	۱۳/۳	–	–	۱	۷/۱	–	–
		چگونگی تأثیر رسانه‌ها	–	–	–	–	۱	۷/۱	–	–
		چگونگی تأثیر فقر و محرومیت	–	–	–	–	۱	۷/۱	–	–
		چگونگی اقتضائات جوانی و نوجوانی	۸	۵۳/۳	۴	۱۰۰	۴	۲۹	–	–
		چگونگی تأثیر محیط آلوده و دسترسی‌های آسان	–	–	–	–	۱	۷/۱	–	–
		چگونگی شکست تحصیلی	۱	۶/۶	–	–	۱	۷/۱	–	–
		تجربیات تلخ زندگی (طلاق، احساس تبعیض و ...)	۱	۶/۶	–	–	۱	۷/۱	–	–
		مجموع موارد مرتبط با مؤلفه	۱۵	۱۰۰	۴	۱۰۰	۱۴	۱۰۰	–	–

همانگونه که در جدول ۴ مشاهده می‌شود از مجموع ۱۵ جمله مرتبط با علل مؤثر در گرایش به اعتیاد مواد مخدر، بیشترین شاخص استفاده شده توجه به اقتضائات جوانی و نوجوانی با ۸ جمله و کمترین شاخص چگونگی تأثیر رسانه‌ها، فقر و محیط آلوده با ۰

جمله می‌باشد. همچنین بیشترین تصاویر استفاده شده از دانش‌آموزان مربوط به توجه به اقتضائات جوانی و نوجوانی بود.

آماره‌های توصیفی میزان توجه به راه‌های پیشگیرانه‌ی مواد مخدر در جدول ۵ ارائه شده است.

جدول۵: آماره‌های توصیفی میزان توجه به راه‌های پیشگیرانه مصرف مواد مخدر در کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم متوسطه اول

مفهوم	مؤلفه	شاخص‌ها	اجزاء درس: محتوا		تصاویر		فعالیت‌ها		به کار ببندید	
			تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
آموزش پرداختن به پیشگیری مواد مخدر	راه‌های پیشگیرانه مواد مخدر	راه‌های افزایش تقویت باورهای مذهبی	۲	۶/۲	–	–	۲	۸/۶	–	–
		راه‌های خودشناسی نوجوانان	۱۰	۳۱/۲	۴	۵۷/۱	۶	۲۶	–	–
		اهمیت خانواده سالم و صمیمت در خانواده	۳	۹/۳	۱	۱۴/۲	۲	۸/۶	–	–
		اهمیت فعالیت‌های بدنی	۱	۳/۱	–	–	۱	۴/۳	–	–
		شناخت نقش نهادهای جامعه در کاهش اعتیاد	۳	۹/۳	–	–	۱	۴/۳	–	–
		شناخت قوانین مربوط به اعتیاد	۵	۱۵/۶	۱	۱۴/۲	۳	۱۳	–	–
		بیان داستان‌هایی درباره زندگی افراد معتاد	–	–	–	–	۱	۴/۳	–	–
		شناخت مهارت‌های مقابله در برابر مشکلات	۵	۱۵/۶	۱	۱۴/۲	۴	۱۷/۳	–	–
		شناخت مهارت‌های مقابله در برابر استرس و اضطراب	۱	۳/۱	–	–	۱	۴/۳	–	–
		شیوه‌های افزایش قاطعیت و اعتماد به نفس	۱	۳/۱	–	–	۱	۴/۳	–	–
		مهارت‌های نه گفتن به خواسته‌های نامعقول	۱	۳/۱	–	–	۱	۴/۳	–	–
		مجموع موارد مرتبط با مؤلفه	۳۲	۱۰۰	۷	۱۰۰	۲۳	۱۰۰	–	–

همانگونه که در جدول ۵ مشاهده می‌شود از مجموع ۳۲ جمله مرتبط با راه‌های پیشگیرانه مواد مخدر، بیشترین شاخص استفاده شده توجه به راه‌های خودشناسی نوجوانان با ۱۰ جمله و کمترین شاخص بیان داستان‌هایی درباره زندگی افراد معتاد با ۰ جمله می‌باشد. بیشترین تصاویر و فعالیت‌های خواسته شده از دانش‌آموزان مربوط به توجه به شاخص راه‌های خودشناسی نوجوانان بود.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی صورت گرفته و همچنین نیازهای ملموس جامعه، افزایش دانش و نگرش دانش‌آموزان دوره متوسطه در مدارس یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر بر اساس منافع ملی و آینده‌نگری است. در این پژوهش سعی بر آن بوده که ابعاد مختلف علمی و عملی موضوع پژوهش در برنامه درسی دوره متوسطه اول مورد بررسی قرار گیرد. برای افزایش دانش و آگاهی دانش‌آموزان دوره متوسطه اول کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم در سال ۱۳۹۳ با رویکردی نوین به کتاب درسی تالیف و تدوین شده است. در این کتاب یادگیری دانش‌آموزان از حالت منفعل و خشک به سبکی پویا و فعال تبدیل شده است. بخش‌های فعالیت‌ها، به‌کاربندید، کاربرگه‌ها، همه و همه میزان مشارکت و فعالیت دانش‌آموز در کلاس را نسبت به گذشته افزون‌تر نموده است. با این حال مباحث نظری که در کتاب مطرح می‌شود نحوه به کارگیری آن‌ها در زندگی روزمره نیازمند آموزش‌های کاربردی است. مهارت‌های خودمراقبتی و آگاهی از انواع آسیب‌های مواد مخدر و راه‌های پیشگیرانه، از نیازهای ضروری و مهم در زندگی دانش‌آموزان و نوجوانان است. با توجه به نتایج از مجموع برنامه درسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم ۱۸٪به مفاهیم مربوط به مداد مخدر، ۲۸٪ به انواع آسیب‌ها، ۱۷٪ به علل گرایش به مواد مخدر و ۳۷٪ به راه‌های پیشگیری از مواد مخدر پرداخته شده است بر این اساس توجه به علل گرایش به سمت مواد مخدر و همچنین انواع مواد مخدر در این کتاب درسی کمتر پرداخته شده است که نیاز به توجه بیشتر دارد. اگرچه نویسندگان کتاب به دنبال افزایش میزان فعالیت‌های کلاسی و مشارکتی دانش‌آموزان هستند. بنابراین حجم کتاب را تقریباً کم در نظر گرفته‌اند که دبیران بتوانند با کمترین دغدغه به تدریس و افزایش مشارکت دانش‌آموزان تدریس کنند. به همین جهت عدم اشاره به برخی از مفاهیم مربوط به اعتیاد را می‌توان به این موضوع نسبت داد.

در مجموع، یافته‌های تحلیل نشان می‌دهند که میزان توجه به هر یک از مؤلفه‌های رویکرد پیشگیری از اعتیاد متفاوت است؛ به طوری که مؤلفه راه‌های پیشگیری از مواد مخدر بیشترین فراوانی را دارند و کمترین میزان فراوانی علل گرایش به مواد مخدر است. به

طورکلی، می‌توان نتیجه گرفت که در محتوای کتاب‌های درسی رسمی به برخی مؤلفه‌های آموزش پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر کمتر و یا اصلاً توجهی نشده، در حالی که سلامت جسمانی و روانی مهمترین عامل پیشرفت و ضامن بقای جامعه است. طراحی، اجرا و اداره برنامه‌های توسعه در بعد خودمراقبتی، بیش ازهر عامل دیگری زیربنای مفاهیم پایه‌ای چون سلامت است (اسپیر، ۲۰۰۱). ایزدی و همکاران (۱۳۸۹) نیز معتقدند که آموزش سلامت یکی از عوامل توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی است و از نظر درمانی و پیشگیری، باعث ارتقای کارایی خدمات تندرستی، افزایش بازدهی وکاهش هزینه، افزایش تولید (ازطریق افزایش سطح تندرستی افراد) به وسیله کاهش اعتیاد به مواد مخدر وحوادث ناشی از آن، دگرگونی‌های اجتماعی و احساس مسئولیت افراد در قبال زندگی روزمره خویش می‌شود و نهایتاً آموزش خودمراقبتی و بهداشت می‌تواند باعث تحول فکری عموم شود.

باید خاطرنشان کرد که نگرش‌ها و عاداتی که در دوره نوجوانی شکل می‌گیرند در تصمیم‌گیری‌های دوران بزرگسالی نقش بسزایی ایفا می‌کنند؛ از این‌رو، دوره آموزش متوسطه اول اساس دوره‌های بالاتر و تجارب دانش‌آموزان است که در صورت مرتبط بودن، برانگیزنده، سودمند و مؤثر خواهند بود و با یادگیری همیشگی همراه خواهد بود. پس بهتراست آموزش مفاهیم حتی اگر بسیار اندک ازاین دوره آغاز و در دوره‌های بالاتر تکمیل شود. دراین راستا، کتاب‌های درسی باید پاسخگوی نیازهای عاطفی، اجتماعی و ارضای حس کنجکاوی دانش‌آموزان بوده و امکان شناخت لازم از خود، دنیای پیرامون، ارزش‌ها را به آن‌ها بدهد و در آن‌ها امید و آرامش ایجاد کند.

بر این اساس دو استراتژی عمده در ارائه محتوای آموزش پیشگیری از اعتیاد در مدارس مطرح است: الف) برنامهٔ درسی با تأکید بر مهارت‌های زندگی و مهارت‌های اجتماعی و با رعایت اصول حاکم بر برنامهٔ درسی، به ویژه انسجام بخشی عمودی و افقی انجام گیرد. ب)برنامه خارج درسی (فوق برنامه) نیز باید در قالب برنامه‌های تربیتی جذاب، دلنشین و متناسب با علائق کودکان، نوجوانان و جوانان و ابتکاری باشد و با حفظ ارزش‌ها به

گونه‌ای طراحی و اجرا شـوند که در مجموع با ایجاد جو صـمیمانه و سـالم، تعهد و علاقه‌مندی هر چه بیش‌تر دانش‌آموزان را جلب کند.

در نهایت پیشنهادات زیر با توجه به نتایج تحقیق ارائه می‌شوند.

۱-تـدوین جـداول افقی و عمودی برنـامـه درسـی مقـاطع مختلف تحصـیلی بـا رویکرد آگاه‌سازی از مصرف مواد مخدر.

۲- طراحی محتوا، فعالیت‌ها، تصـاویر و ... مطابق با رویکرد پیشـگیری از مصـرف مواد مخدر در پایه‌های مختلف تحصیلی.

۳- بهره‌گیری از رویکرد بین رشـته‌ای و تلفیقی در تدوین محتوای برنامه‌های پیشـگیری از مصرف مواد مخدر در پایه‌های مختلف تحصیلی.

۴- توجـه به برنامه‌های پیشـگیری از مصـرف مواد مخدر از مقطع پیش دبسـتان تا پایان آموزش عمومی.

۵- تأکید بر بعد مهارتی و عملکردی در آموزش مهارت‌های پیشـگیری از سـوءمصـرف مواد در برنامه درسی مقاطع مختلف به‌ویژه در دوره متوسطه.

۶- توجه به برنامه درسی پنهان در مدارس متوسطه.

۷- طراحی سـاعات فوق برنامه برای دانش‌آموزان متوسـطه (فوق برنامه) نیز باید در قالب برنامه‌های تربیتی جذاب، دلنشـین و متناسـب با علایق آنان که منجر به حفظ ارزش‌های فرهنگی و مذهبی دانش‌آموزان شود.

۸- مبانی نظری و پژوهشی مقولهٔ پیشگیری ازاعتیاد به موادمخدر، باید به شناسایی و کاهش عوامل مستعدکنندهٔ فردی، خانوادگی، اجتماعی و رویکردی در گسترهٔملی و بوم‌شناختی بپردازد و همچنین تقویت عوامل محافظت‌کننده و پیشگیری را مد نظر داشته باشد.

۹- آموزش مفاهیم خودمراقبتی و پیشـگیری از اعتیاد در قالب داسـتان و شـعر (همراه با تفسـیر آن) در کتاب درسـی دوره متوسـطه در کنار روش تدریس مسـتقیم می‌تواند فرایند یادگیری در بین دانش‌آموزان را اثربخش‌تر از گذشته نماید.

۱۰- برنامهٔ درسی با تأکید بر مهارت‌های زندگی و مهارت‌های اجتماعی در دوره متوسطه و با رعایت اصول حاکم بر برنامهٔ درسی، به ویژه انسجام بخشی عمودی و افقی انجام گیرد.

۱۱- شناخت دقیق مراحل رشد و تکامل دانش‌آموزان، به ویژه تغییر و تحولات و نیازهای دوران بلوغ دانش‌آموزان دوره متوسطه و تئوری‌های یادگیری در این دوران که می‌تواند منجر به کسب مهارت‌های زندگی پایه (حل مشکل تصمیم‌گیری، تفکر خلاق، تفکر انتقادی، ارتباطات و همدلی، مقابله با شرایط پر خطر) و مهارت‌های اجتماعی و سرانجام خودمراقبتی شود. به عبارتی، با توجه به دیدگاه‌های نظری مختلف در امر یادگیری مانند دیدگاه رفتاری، موضوعی، اجتماعی، رشدگرا، فرایند شناختی، انسان‌گرایانه، ماورای فردی یا کل گرا را می‌توان در آموزش پیشگیری از اعتیاد و مجموعه‌ای از دیدگاه‌ها یا فرادیدگاه به کار برد.

پیشنهادات کاربردی زیر نیز در راستای پیشگیری می‌توانند مؤثر باشند.

۱-استفاده از کارگاه‌های آموزشی به نحوی که دانش‌آموزان با انواع مواد مخدر و مضرات هر کدام به طور کامل آشنا شوند.

۲-داستان‌گویی در کلاس درس توسط افراد رها شده از اعتیاد خود می‌تواند در آگاه‌سازی دانش‌آموزان مؤثر باشد.

۳-آموزش معلمان و مربیان با ضرورت آموزش خودمراقبتی از آسیب‌های مواد مخدر به دانش‌آموزان از طریق بروشور، فیلم و کارگاه‌های آموزشی.

۴-همکاری آموزش و پرورش با ستاد مبارزه با مواد مخدر و مراکز ترک اعتیاد به منظور انجام تحقیقات گسترده و عمیق‌تر پیرامون میزان دانش و نگرش دانش‌آموزان نسبت به مواد مخدر و عملیاتی کردن نتایج در کتب درسی.

۵- پیش‌بینی فعالیت‌های فوق برنامه (شامل برنامه‌های فرهنگی، هنری، ورزشی، تفریحی) برای تقویت برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد در مدارس.

۶- بهره‌گیری از نیروی بیکران دانش‌آموزان، از طریق برنامه‌های دانش‌آموز محور و همچنین استفاده از داوطلبین برای فعالیت در کمیته‌های پیشگیری از اعتیاد در مدارس.

۷- آگاهی از مراحل رشـــد و تکامل کودکان، نوجوانان و جوانان (تغییرات روحی و روانی و اجتماعی این دوران و نیازها و مشکلات آنان).

۸- نگرش و مهارت لازم برای مشاوره با دانش‌آموزان در معرض خطر یا معتاد و خانوادهٔ آن‌ها و عندالزوم ارجاع آن‌ها به مشاور اعتیادی.

منابع

اسلام دوست، ثریا (۱۳۹۲). اعتیاد (سبب شناسی ودرمان). تهران: دانشگاه پیام نور.

احمدوند، محمد علی (۱۳۹۰). اعتیاد سبب شناسی و درمان آن. تهران: دانشگاه پیام نور، چاپ دوم.

اسـفندیاری، اسـماعیل (۱۳۸۹). فقر و انحرافات اجتماعی؛ زمینه یا انگیزه. *فصـلنامه کتاب زنان، ۶(۲۱)*، ۵-۶۴.

اجتهادی، مصـطفی (۱۳۷۹). ارائه‌ی مدل عام نظری برای ایمن‌سـازی مدارس در پیشـگیری از گسـترش ناامنی و سـوءمصـرف مواد مخدر جامعه دانش‌آموزی؛ دفتر اجرایی پیشـگیری از سـوءمصـرف مواد مخدر، طرح مدرسه سالم وزارت آموزش و پرورش، معاونت پرورشی.

ایزدی، صمد؛ صالحی عمران، ابراهیم؛ فتحی واجارگاه، کورش؛ عابدینی بلترک، میمنت (۱۳۸۹). تجزیه و تحلیل محتوای کتاب‌های درســی دوره ابتدایی بر اســاس مؤلفه‌های ســلامت. *فصــلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۹(۳۳)*، ۶۲-۱۴۱.

برفی، محمد (۱۳۸۴). کتاب از میکده تا ماتمکده اعتیاد جامعه‌شـناسـی ابعاد فقهی، اجتماعی اعتیاد. تهران: انتشارات محراب فکر.

حاجی‌زاده، فرشـــته؛ آتشـــک، محمد (۱۳۹۴). تحلیل محتوای کتاب آموزش مهارت‌هایی برای زندگی بر اسـاس اصـول انتخاب محتوا و ارائه راهکارهای اصـلاحی از منظر صـاحب نظران برنامه‌ریزی درسـی، *فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، ۱۲(۴۴)*، ۳۴-۱۲۳.

رشـیدی، مرضـیه (۱۳۸۷). نقش تلویزیون و کتاب‌های درسی بر نگرش مذهبی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، چاپ نشده، دانشگاه تربیت معلم تهران.

رحمتی، رباب؛ محمدخانی، شـهرام؛ و محسـن‌پور، محمدرضـا (۱۳۹۴). اثربخشـی آموزش توانمندسازی روانی اجتماعی بر نگرش شـناختی و عاطفی نوجوانان به مصـرف موادمخدر (نیروی انتظامی بخش مبارزه با مواد مخدر). *فصلنامه روانشناسی نظامی، ۶(۲۳)*، ۲۶-۱۷.

صـفری حاجت آقایی، سـعیده؛ کمالی، ایوب؛ دهقانی فیروزآبادی، سـمیره؛ و اصـفهانی، مهدی (۱۳۹۳). فراتحلیل مقایسـه عوامل فردی و محیطی مؤثر بر بازگشـت مجدد به اعتیاد بعد از ترک مواد مخدر (ایران:۱۳۹۱-۱۳۸۳). *اعتیاد پژوهی، ۸(۳۰)*، ۵۱-۳۷.

عسگری، سعید (۱۳۸۰). نگاهی بر پدیدهٔ اختلال سوءمصرف مواد مخدر و زمینه‌های پیشگیری از آن. *ژرفای تربیت، ۳(۲۷)*، ۳۲-۲۵.

قاسمی، اسماعیل؛ مجیدی پرست سجاد (۱۳۹۳). تحلیل محتوای مقولات مهارت‌های اجتماعی در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی سال اول راهنمایی. *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، ۲(۱۶)*، ۸۳-۷۴.

کوفی، عنان (۱۳۸۲). *کودکان خود را با گفت و گو از خطر مواد مخدر آگاه کنید*، سخنرانی به مناسبت روز جهانی مبارزه با مواد مخدر.

کرمی، صغری (۱۳۸۱). آموزش به عنوان پیشگیری اولیه، *خلاصه مقالات همایش سراسری اعتیاد چالش‌ها و درمان‌ها*، زنجان، ۵-۸۴.

محمدی، یحیی؛ اسدزاده، فرشته (۱۳۹۳). *بررسی میزان دانش و نگرش دانش‌آموزان دوره ابتدایی در خصوص مواد مخدر*. مطالعات مبارزه با مواد مخدر، در حال چاپ.

موسوی، زینب؛ میرزا محمدی، محمد حسن؛ و مساح، امید (۱۳۹۲). محتوای مناسب برنامه درسی پیشگیری از اعتیاد از دیدگاه معلمان و دانش‌آموزان. *مجله توانبخشی (ویژه‌نامه اعتیاد)، ۱۴(۶۰)*، ۷-۱۰۱.

میرجانی اقدم، اکبر؛ فرهادی، محمدحسن؛ افتخاری، فیض‌الله و فدایی، ابراهیم (۱۳۹۰). بررسی تأثیر متون آموزشی تهیه شده در زمینه اعتیاد و عوارض آن بر میزان آگاهی دانش‌آموزان پسر مقاطع مختلف تحصیلی شهر تهران. *مجله توانبخشی، ۱۲(۵۰)*، ۱۳-۹.

مهریار، امیر هوشنگ (۱۳۷۶). *گزارش‌های شماره ۲، ۹، و ۱۰ مؤسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی و توسعه*، تهران، ادارهٔ کل مطالعات و پژوهش‌های ستاد مبارزه با مواد مخدر.

نیک‌بخش، اعظم (۱۳۸۷). بررسی و تحلیل کتاب انگلیسی سوم راهنمایی بر اساس پرداختن به سطوح شناختی بلوم. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، چاپ نشده، دانشگاه تهران.

Botvin, G.J.; Baker, E.; Dusenbury, L.; Tortu, S.; Botvin, E.M. (1990). Preventing Adolescent Drug Abuse through a Multimodal Cognitive-Behavioral Approach: Results of a 3 Year Study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology (Special Series: Alcohol and Drug Use Among Youth). 58(4)*, 437-46.

Eisen, M.; Zellman, L.; Masset, H.A.; Murray D.M. (2002). Evaluating the Lions-Quest "Skills for Adolescence" Drug Education Program, First Year Behavior Outcomes. *Addictive Behavior, 5(27)*, 619-23.

Eisen, M.; Zellman, L.; Masset, H.A.; Murray, D.M. (2003). Evaluating the Lions-Quest "Skills for Adolescence" Drug Education Program: Second Year Behavior Outcomes. *Addictive Behavior, 7(28)*, 883-97.

Spear Hilla, K. (2001). Adolescent Health Behaviors and Related Factors: A Review Study, *Public Health Nursing, 45(18)*, 23-34.